

מזכר מדיניות

אוקטובר 2020

השפעת היעדר השקיפות על עתידה של ישראל מבט כלכלי-חברתי

דן בן-דוד*

תקציר

בהיעדר שקיפות תקציבית, ישראל שינתה את פניה במהלך השנים. בשנות השבעים שונו מקצה לקצה העדיפויות הלאומיות של המדינה והיא עברה לתוואי כלכלי-חברתי שאינו בר קיימא בטווח הארוך – עם כל ההשלכות הקיומיות הנובעות מכך. בעוד שלא ניתן לדעת את המימדים האמיתיים של עדיפויות תקצוביות שונות, מזכר זה סוקר כמה מהתוצאות המרכזיות הנובעות מהתפנית. בסיכומו של דבר, היעדר השקיפות אינו מאפשר לאזרחי ישראל להבין ולהפנים את מלוא המשמעויות הקיומיות של הכיוון בו מובלת המדינה במהלך העשורים האחרונים.

רקע

היעדר השקיפות התקציבית מאפיין את קביעת המדיניות בישראל במשך שנים. לפני עשרות שנים, עשתה ישראל תפנית בעדיפויותיה הלאומיות שהובילה לתוואי כלכלי-חברתי שאינו בר קיימא בטווח הארוך. תפנית זו בוצעה מאחורי וילון של חוסר שקיפות, המשלב בין רתיעה של פוליטיקאים מזרקור ציבורי על החלטותיהם וסלידה – ולפעמים, פשוט היעדר יכולת מקצועית מתאימה – של הפקידות הבכירה מתהליכים יסודיים של מדידה והערכה.

ההימנעות ממדידה והערכה משקפת פן פחות מובלט של היעדר שקיפות, זה הנוגע להסתרת רמת התפקוד של מערכות ציבוריות. משרד החינוך, למשל, מקיים מבחני בגרות במשך עשרות שנים, אך מבחנים אלה אינם מכילים משנה לשנה. לפיכך, תוצאות המבחנים אינן בנות השוואה על פני זמן ואין להן כל ערך לבחינת שיפור או נסיגה ברמת הידע של התלמידים. ההימנעות מבקרת איכות מבוססת נתונים

* פרופ' דן בן-דוד, נשיא מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי וחבר סגל בחוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל-אביב. מזכר מדיניות זה יפורסם כחלק מאסופת מאמרים בהוצאת נבו בנושא "שקיפות, שחיתות ומה שביניהן" אשר תצא לאור לקראת סוף 2020 על ידי עמותת שקיפות בינלאומית ישראל – שבי"ל במסגרת מגן השקיפות המוענק על ידי העמותה לכבודו של מייסדה, פרופ' דב יזרעלי ולזכרו.

בתוכניות ממשלתיות להכשרה מקצועית משאירה את משלמי המס המממנים לוטים בערפל לגבי מידת יעילותן. חוסר ההתלהבות של מערכת הבריאות מביצוע בדיקות נרחבות עם תחילת משבר הקורונה מנע טיפול מקיף שעשוי היה להפחית במידה לא מבוטלת את הנזק הבריאותי והכלכלי שנגרם לאחר מכן. אלה רק חלק מהדוגמאות הרבות להיעדר שקיפות בכל הנוגע לתפקוד משרדי הממשלה.

אך בעיית חוסר השקיפות גדולה הרבה יותר מאשר משתמע מדוגמאות אלה. היא עומדת ביסוד אי-היכולת של אזרחים לקבל החלטות דמוקרטיות מושכלות כאשר נערכות בחירות תקופתיות ונאלץ לבחור בין חלופות מדיניות ללא מושג לגבי השלכותיהן התקציביות והתוצאות הכלכליות-חברתיות הנובעות מכך. אם, למשל, רוב הציבור מעוניין לתת תיעדוף תקציבי למי שחי בעוטף עזה, מהי עלות החלופות השונות? לא רק שחלופות מסודרות אינן מוצגות, אין אפילו גוף ממשלתי שעורך את החישוב המלא לגבי העלות הכוללת – שלא לדבר על הצגת העלויות של תכניות ממשלה שונות בתחומים נוספים – שיאפשרו לציבור להבין על מה הוא יצטרך לוותר.

אם זו התמונה בסוגיות שיש לגביהן קונצנזוס כלשהו בעם, ניתן רק לשער את מידת חוסר הידע בכל הנוגע להעברות תקציביות שאינן בקונצנזוס כמו היקף המימון של ישראלים החיים מעבר לקו הירוק, או היקף המימון של אורח חיים חרדי שאינו מסוגל – ובמקרים רבים, גם אינו מעוניין – להתקיים בכוחות עצמו.

אלה אינן סוגיות שניתן לומר עליהן "הכלבים נובחים והשיירה עוברת". אלה סוגיות הגורמות לשיירה כולה לשנות כיוון.

התפנית בתוואי הכלכלי-חברתי ארוך הטווח של ישראל

אחד המאפיינים העיקריים של תהליכי צמיחה כלכלית הוא מידת היציבות של התוואים על פני עשורים. מאוד קשה להזיז מדינות ממסלול הצמיחה שלהן. ארה"ב כדוגמה, נמצאת על אותו תוואי ישר כסרגל מאז סוף המאה ה-19¹, עם תנודות – לפעמים גדולות – של מחזורי עסקים סביב התוואי. ובכל זאת, תפנית בתוואי אפשרית כשמדינה משנה באופן משמעותי את העדיפויות הלאומיות הקובעות את התשתיות הפיזיות והאנושיות שעליהן מושתת התוואי שלה.

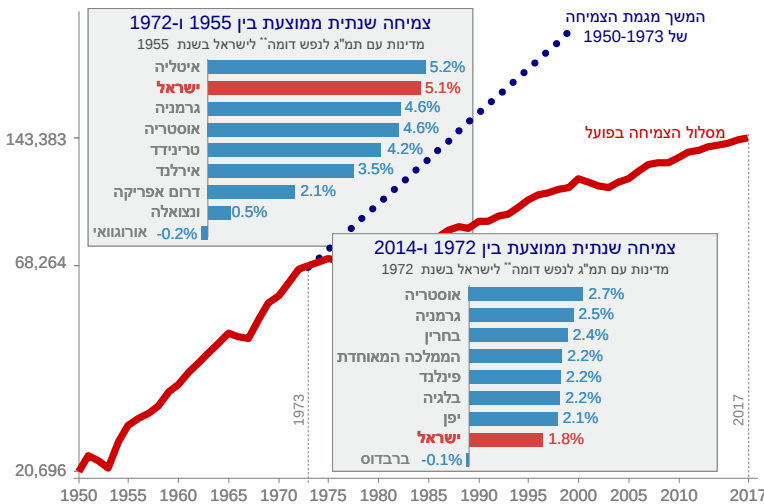
עד מלחמת יום הכיפורים ב-1973, גם מסלול הצמיחה של ישראל היה מאוד יציב – ותלול למדי (תרשים 1), מה שמשקף קצב צמיחה מהיר של רמת החיים בארץ. למעשה, קצב הצמיחה השנתי הממוצע של ישראל היה גבוה מזה של 7 מתוך 8 המדינות הדומות ביותר לישראל מבחינת רמת החיים בתחילת

¹ לפי סרגל מידה לוגריתמי, כשהשיפוע משקף שיעורי צמיחה שנתיים.

תרשים 1

מסלול הצמיחה הכלכלית של ישראל

תמ"ג לנפש*, 1950-2017

* שקלים במחירי 2015, סרגל מידה לוגריתמי.

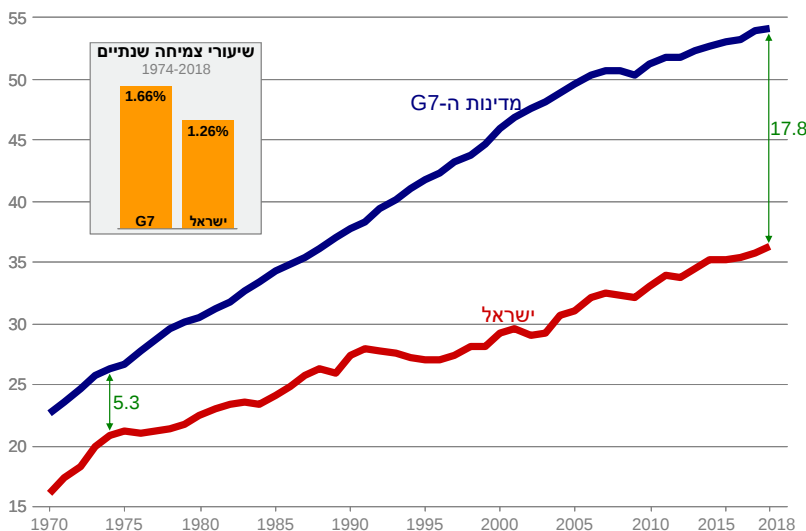
** ארבע המדינות מעל וארבע המדינות מתחת ישראל.

 מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: Penn World Tables, ה-OECD והלמ"ס

תרשים 2

פריון עבודה, 1970-2018

תמ"ג לשעת עבודה*

* בדולרים של 2010 לפי יחס כח קניה.

 מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: OECD, למ"ס ובנק ישראל

שנות ה-50 (ההשוואה בגרף הפנימי העליון מצד שמאל היא מול 4 המדינות שהיו בעלות תוצר לנפש מעט מעל ישראל ו-4 המדינות שהיו בעלות תוצר לנפש מעט מתחת לישראל). אחרי המלחמה, השתנו העדיפויות הלאומיות של ישראל מקצה לקצה. קצב הצמיחה ירד באופן משמעותי והפך לאחד הנמוכים מבין 8 המדינות בעלות רמות החיים הדומות לישראל בתחילת שנות השבעים (גרף פנימי תחתון מצד ימין).

את מידת הבעייתיות של התפנית בעדיפויות הלאומיות ניתן לראות בתרשים 2 המחדד את התמונה על ידי מבט בתוצר לשעת עבודה (מה שקובע את הגבול העליון של השכר לשעה) בישראל לעומת מדינות ה-G7 המובילות². מאז אמצע שנות השבעים, התמ"ג לשעה – שנקרא גם פריון העבודה – בישראל הולך ונסוג יחסית לממוצע המדינות המובילות. קצב הצמיחה השנתי של פריון העבודה בישראל מאז 1974 היה נמוך כמעט בחצי נקודת אחוז מממוצע מדינות ה-G7. כתוצאה מכך, הפער בין מדינות ה-G7 לישראל גדל ביותר מפי שלושה במהלך העשורים שחלפו.

ככל שגדל הפער בין המדינות המובילות לישראל, הולך וגדל התמריץ בקרב ישראלים משכילים ומיומנים להגר אליהן –

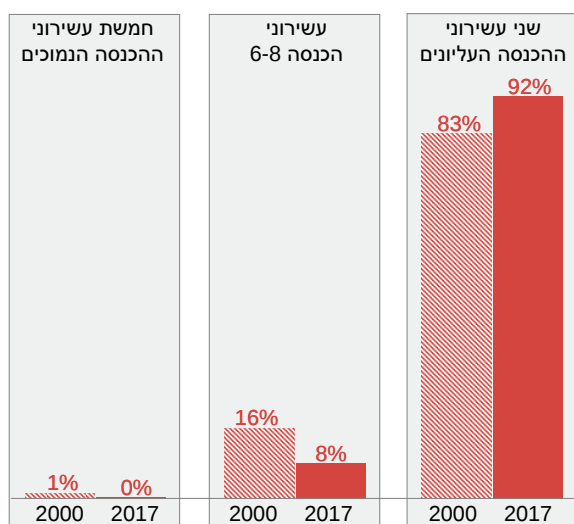
² מדינות ה-G7 כוללות את ארה"ב, קנדה, אנגליה, צרפת, גרמניה, איטליה ויפן.

תהליך שנמצא כבר בעיצומו. על כל אקדמאי ישראלי שחזר לארץ ב-2014, עזבו 2.8%. עד 2018, עלה היחס ל-4.1% אקדמאים שעזבו על כל אחד שחזר. במהלך עשור אחד, מ-2006 עד 2016, גדל כמעט במחצית שיעור הרופאים הישראלים במדינות ה-OECD – מ-9.8% ל-14.0%. מדובר בתהליכים עקביים למדי, אך עדיין בהיקפים נמוכים יחסית. אולם, המשמעות של התופעה, מימדיה ומגמתה היא שאם מדינת ישראל חפצת חיים, על תושביה להבין שהמדינה אינה יכולה להרשות לעצמה עוד חצי מאה כמו חצי המאה שעברה מאז מלחמת יום הכיפורים.

איך יתכן ש"אומת הסטארט-אפ" אינה מתכנסת אל מהמדינות המובילות, אלא הולכת ונסוגה ביחס אליהן כבר כמעט חמישה עשורים? אמנם יש בישראל אוניברסיטאות מהשורה הראשונה וחברות הייטק בחזית הידע האנושי, אך אלה משקפות קבוצת אוכלוסיה אחת. יש בארץ אוכלוסיה נוספת שאינה מקבלת את הכלים והתנאים לעבוד במשק תחרותי, גלובלי ומודרני – וחלקה היחסי של אוכלוסיה זו הולך וגדל במהלך השנים. התוצאה היא מעין משקולת המושכת מדינה שלמה כלפי מטה. מתן כלים ותנאים מתאימים לאוכלוסיה זו אינו רק נכון מבחינה חברתית, הוא גם נכון מבחינה כלכלית משום שהמדינה זקוקה להם שיהיו חלק מהמנוע הלאומי שמושך את המדינה קדימה.

כבר כיום, מחצית מהאוכלוסיה בישראל עניה כל כך שהיא אינה מגיעה למדרגת המס התחתונה ואינה משלמת מס הכנסה כלל (תרשים 3). לעומתם, 20% מהאוכלוסיה – אלה הנמצאים בשני העשירונים העליונים – משלמים 92% מסך תקבולי המס, עליה הדרגתית מ-83% לפני 20 שנה.

תרשים 3
**חלקם של עשירוני הכנסה
 בסך התקבולים ממס הכנסה**

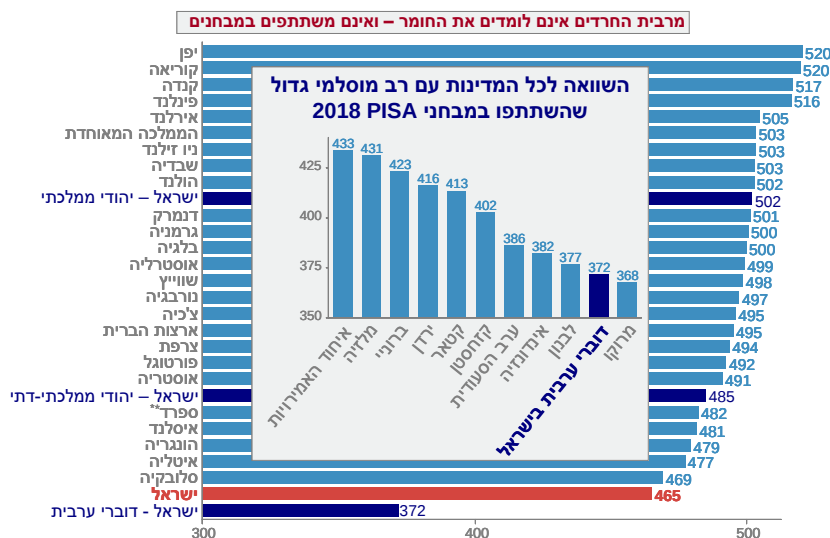
מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: משרד האוצר

כיוונה של ישראל ברור, והתמונה העולה מבתי הספר מוסיפה ומחזקת מגמה זו לעתיד. על אף תקציב החינוך הגבוה, שעבר לאחרונה את תקציב הבטחון בפעם הראשונה, רמת ההישגים הממוצעת של ילדי ישראל בתחומי היסוד (מתמטיקה, מדע וקריאה) נמצאת בתחתית העולם המפותח (תרשים 4) – וזאת מבלי להביא בחשבון את התלמידים החרדים שמרביתם כלל אינם לומדים את החומר הנדרש ולא משתתפים במבחנים הבינלאומיים. בתרשים 4 ניתן לראות כיצד כל אחת מהמדינות מכינה את ילדיה להתמודדות עתידית בשווקים הבינלאומיים, התמודדות שאליה ילדי ישראל יגיעו הכי פחות מוכנים (OECD 2019).

תרשים 4

רמה כללית של החינוך בעולם המפותח

ממוצעים ארציים ב-25 מדינות OECD ובישראל במבחני PISA 2018*

* ממוצע ארצי במבחנים במתמטיקה, מדע וקריאה.
 ** ספרד השתתפה רק במבחנים במתמטיקה ומדע.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: PISA והרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך

לתלמידים מהזרם הממלכתי יש

הישגים בינוניים פלוס במבחנים

הבינלאומיים, בעוד שהישגי תלמידי הזרם

הממלכתי-דתי נמצאים מתחת לרוב גדול

של מדינות העולם המפותח. החינוך

שמקבלים התלמידים דוברי הערבית

בישראל כאילו שייך לעולם השלישי.

למעשה, הישגיהם נמצאים מתחת ל-9

מתוך 10 המדינות המוסלמיות שהשתתפו

במבחן ה-PISA האחרון.

מדוע רמת החינוך בישראל כה

ירודה? תירוצים יש למכביר, אך השקיפות

הנדרשת לבדיקתם כמעט ואינה קיימת.

הכיתות בישראל עמוסות מאוד לעומת

מדינות ה-OECD. אך כשבוחנים את מספר הילדים הישראלים פר מורה (שווה ערך משרה מלאה), מתקבל

יחס דומה ליחס הממוצע ב-OECD בבתי הספר היסודיים ואפילו יחס נמוך יותר בבתי הספר העל-יסודיים

בישראל. אם כך, מדוע יש כל כך הרבה תלמידים ישראלים בכיתה? כמו כן, מתברר שתלמידים בארץ

מקבלים הרבה יותר שעות הוראה מממוצע ה-OECD, אז מדוע רמת הידע שלהם כל כך נמוכה? כפי

שהוזכר לעיל, זו מערכת שאינה בודקת עצמה בצורה מסודרת ואינה פותחת את עצמה באופן מקיף

לביקורת חיצונית.

רבע מהילדים בכיתה א' הם דוברי ערבית עם ממוצע הישגים מתחת לממוצעים של רבות ממדינות

העולם השלישי. כחמישית מהילדים בכיתה א' הינם חרדים שמרביתם כלל אינם לומדים את החומר,

ולומדים באקוסיסטמה מבודדת וחסרת בקרה חיצונית לחלוטין. לשתי קבוצות אלה מתווספים תלמידים

רבים מהפריפריה הגיאוגרפית והחברתית בישראל הזוכים לרמת לימודים ירודה למדי. בסופו של דבר,

כמחצית מהילדים הישראלים מקבלים היום השכלה של עולם שלישי – והם שייכים לחלקי האוכלוסיה

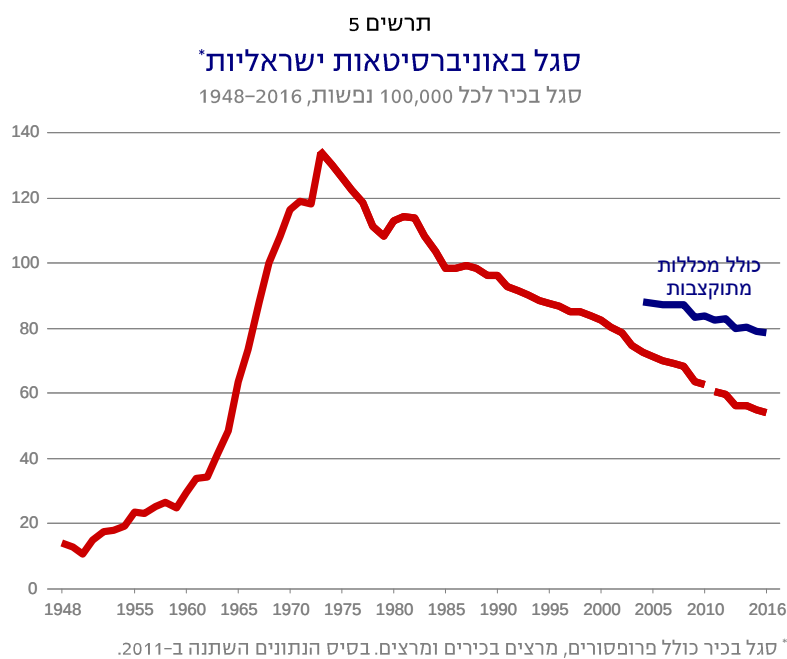
הגדלים הכי מהר.

ילדים המקבלים השכלה של עולם שלישי יוכלו להחזיק משק של עולם שלישי בלבד לכשיגדלו. אך משק של עולם שלישי אינו יכול לקיים צבא של עולם ראשון – שהוא תנאי הכרחי להמשך קיומה הפיזי של ישראל באזור האלים ביותר על פני כדור הארץ.

אז איך הגיעה ישראל עד הלום, עם אוניברסיטאות שהן עדיין מהטובות בתבל לצד מערכת חינוך מהפחות טובות בעולם המפותח; עם ענף הייטק מדהים ביכולותיו הנמצא, ביחד עם ארה"ב, הרחק מעל כל שאר מדינות העולם בגיוס השקעות הון סיכון (יחסית לתמ"ג) בעוד שהמדינה כולה הולכת ונסוגה מהמדינות המובילות כמעט חצי מאה?

התפנית בתשתיות הבסיסיות

בבסיסו של התוואי ארוך הטווח של ישראל נמצאות מספר תשתיות מרכזיות. התפניות הגדולות שעברו תשתיות אלה במהלך השנים התאפשרו הודות לחוסר השקיפות של המערכת הציבורית כולה, כולל אי-הבהרת העדיפויות התקציביות כדי למנוע מהציבור לדעת לאן באמת מיועדים כספי המסים שהוא משלם, וכך גם משרדי ממשלה הפועלים כמו קופסאות שחורות הנמנעים ממדידה והערכה מקיפה ומדויקת. כאשר לא ניתן לעקוב אחר חלוקת הכספים בפועל, האפשרות היחידה שנשארה היא לבחון את התמונה שנותרת גלויה בשני הקצוות שלה – התוצאות הסופיות וההוצאה הציבורית הכוללת.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וות"ת

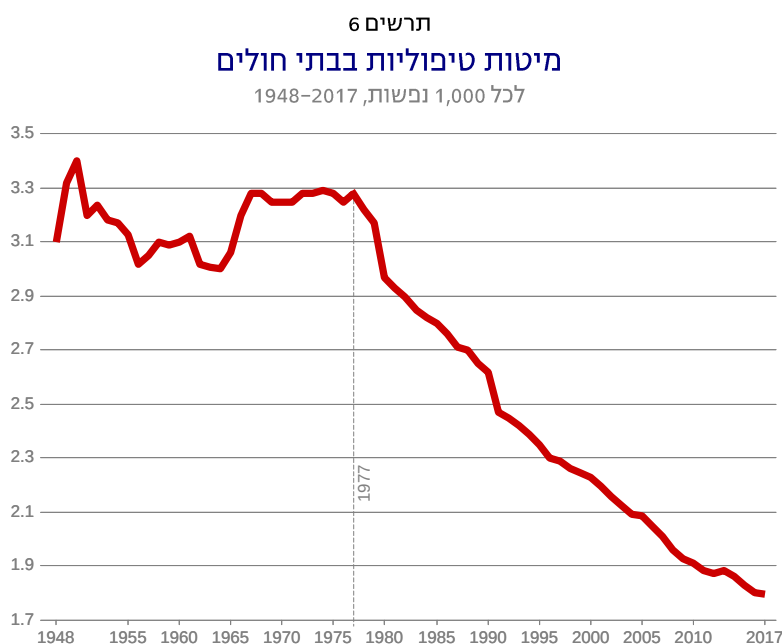
מאז, מספר אנשי הסגל

לנפש באוניברסיטאות המחקר בישראל צנח בשני שלישים. גם אם מוסיפים את הסגל הבכיר במכללות המתוקצבות, התמונה אינה משתנה בהרבה.

רמת החיים בישראל יותר מהכפילה עצמה מאז שנות השבעים, כך שכיום קל הרבה יותר לממן אוניברסיטאות מחקר מאשר היה לדור המייסדים שבנה אותן. אולם, למרות שאוכלוסית ישראל גדולה היום כמעט פי שלושה מזו של תחילת שנות השבעים, ישראל לא בנתה עוד טכניון, אוניברסיטה עברית או אוניברסיטת תל-אביב. למעשה, מספר אנשי הסגל בכל אחד משלושת המוסדות הללו נמוך בחמישית מגודלו ב-1973.

את התפנית החדה בתחום הבריאות ניתן לראות בבירור בתרשים 6. אותה מדינה עניה של שנות החמישים והששים הצליחה לבנות לא רק ישובים, כבישים ואוניברסיטאות מחקר אלא גם בתי חולים. בעשורים הראשונים של המדינה, מספר המיטות בבתי החולים גדל באותו קצב מסחרר של האוכלוסיה, מה שהשאיר את מספר המיטות לנפש ברמה יחסית יציבה. מאז 1977, מספר המיטות לנפש נמצא בנפילה חופשית. כתוצאה מכך, ומהיעדר בניית חלופות מספקות, שיעור התפוסה בבתי החולים בארץ הוא הגבוה בקרב מדינות ה-OECD.

כשנאלצים למקם חולים במסדרונות ובפינות אוכל, וכשמספר אנשי הצוות המטפל הוא מהנמוכים במערב ביחס לגודל האוכלוסיה, התוצאות אינן מאחרות לבוא. שיעור התמותה ממחלות

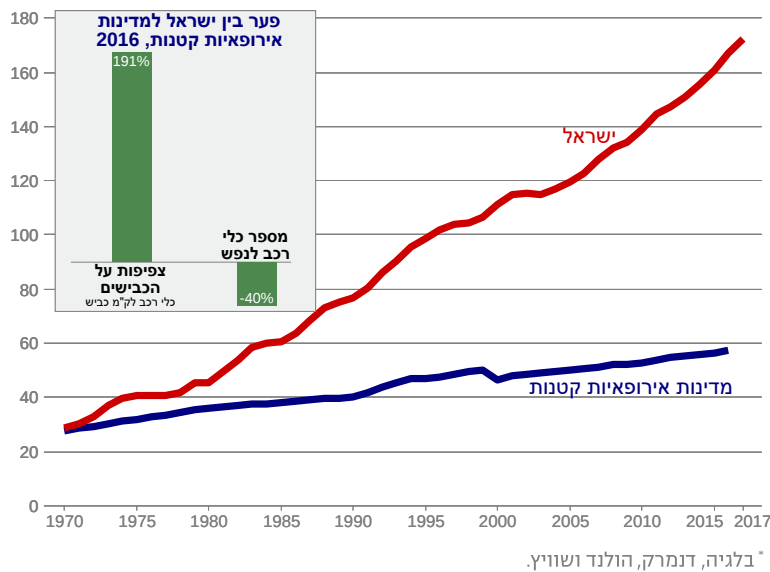
מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד הבריאות

זיהומיות (לפני מגפת הקורונה) הכפיל את עצמו בשני העשורים האחרונים, תופעה שאין לה אח ורע ב-OECD. מספר המתים הישראליים ממחלות זיהומיות (המתוקן לגילי האוכלוסיות השונות) ניצב הרחק מעל כל שאר מדינות ה-OECD, 73% יותר מהמדינה הממוקמת במקום השני, ארה"ב (בן-דוד וקמחי, 2020). לפי מבקר המדינה, 4,000-6,000 ישראלים מתים מדי שנה ממחלות זיהומיות – פי 16-17 ממספר

תרשים 7

צפיפות על הכבישים

רכבים לקילומטר כביש בישראל ובמדינות אירופאיות קטנות, 1970–2017

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: למ"ס, OECD, הבנק העולמי ו- Ingram and Liu (1999)

ההרוגים השנתי בתאונות דרכים.

ב-1970, מספר כלי הרכב

לקילומטר כביש בישראל היה זהה למוצע המדינות הקטנות באירופה (תרשים 7). מאז, למרות שמספר כלי הרכב לנפש בארץ נמוך ב-40% ממוצע המדינות הקטנות באירופה, העומס על כבישי ישראל גבוה כמעט פי שלושה מאשר בהן, כי התשתית התחבורתית בישראל הוזנחה במשך עשורים ולא נבנו חלופות לשימוש ברכבים הפרטיים.

התירוץ התמידי – אין מספיק כסף

אמנם אי השקיפות בישראל מונע ידע מדויק על היקף התקציבים שהופנו לשימושים השונים,

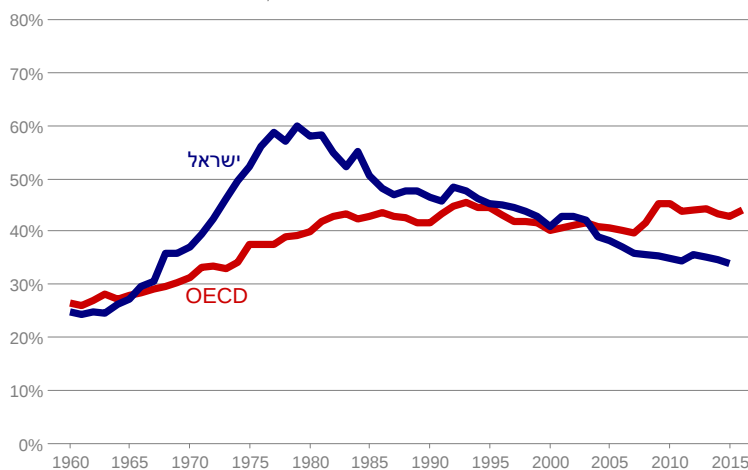
אולם ניתן לדעת מה היו הסכומים הכוללים שהוצאו על ידי המדינה במהלך השנים. בגלל הוצאות הבטחון

הגבוהות של ישראל, קל ונוח לקבל את התירוץ הכל כך שכיח שלא נותר מספיק למטרות אזרחיות.

תרשים 8

הוצאה ציבורית אזרחית*

בישראל וב-OECD** כאחוז מתמ"ג, 1960–2016

* הוצאה של הממשלה הרחבה ללא הוצאות בטחון.
 ** ממוצע של 31 מדינות OECD.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: OECD, הבנק העולמי ובנק ישראל

תרשים 8 מראה עד כמה הדעות

הרווחות אינן מבוססות במציאות.

ההוצאה הציבורית האזרחית מוגדרת כסך

ההוצאה הציבורית פחות סך הוצאות

הבטחון. אמנם בשנים האחרונות ההוצאה

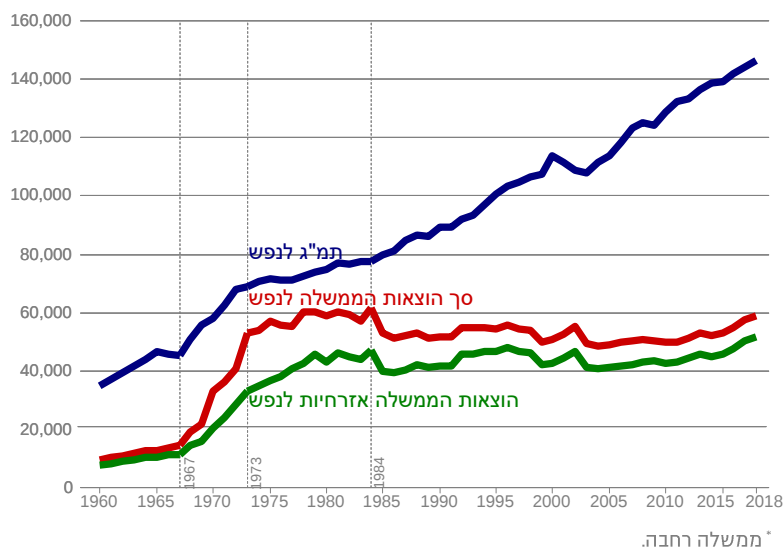
האזרחית הציבורית בישראל נמוכה

ממוצע ה-OECD, אך תרשים 8 מראה

בבירור שתקציבים אזרחיים לא היו

חסרים בישראל לעומת ה-OECD מאמצע שנות הששים ועד תחילת שנות האלפיים.³ התפניות בתחומים הכלכליים-חברתיים שחלו בישראל מאז שנות השבעים לא נבעו ממחסור בכסף אלא מחוסר ברצון להמשיך להעדיף את הכיוונים הממלכתיים של פעם על פני אינטרסים סקטוריאליים ואישיים.

תרשים 9
הוצאות הממשלה* לנפש ותמ"ג לנפש, 1960-2018
 במחירי 2015

* ממשלה רחבה.
 מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: בנק ישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והבנק העולמי

התמונה מתחדדת בתרשים 9, המפריד בין המונה (הוצאה ציבורית) והמכנה (תמ"ג) ומראה כיצד התפתח כל אחד מהם (בניכוי האינפלציה) במהלך השנים ביחס לגודל האוכלוסיה. ההוצאה האזרחית לנפש החלה לזנק ב-1967. עלייתה נבלמה לקראת סוף שנות השבעים.

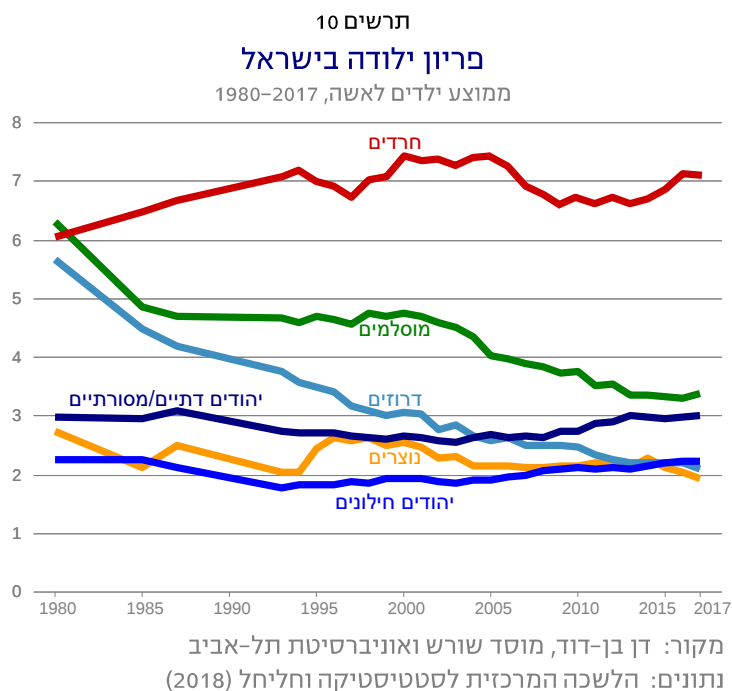
אחרי מלחמת ששת הימים ב-1967, ישראל גדלה מאוד מבחינה פיזית והשקיעה משאבים אזרחיים רבים באזורים החדשים. באותן שנים, נראה כי הוצאה זו באה בנוסף להוצאות הקודמות (כפי שצוין לעיל, הסכומים המדויקים שהופנו לכיוונים השונים אינם

ידועים) ולכן, לא נראית תפנית במגמות הכלכליות-חברתיות שתוארו לעיל לפני שנות השבעים.

אחרי המהפך ב-1977, הצטרפו החרדים לקואליציה בפעם הראשונה. ככל הנראה, תקציבים – ידועים וסמויים – החלו לזרום גם לכיוונים בהיקפים משמעותיים. אמנם היעדר השקיפות אינו מאפשר לדעת מה היו הסכומים הכוללים שהופנו לכיוון החרדים, אולם התוצאות בשטח ברורות למדי.

בעת שפריון הילודה של כל שאר קבוצות האוכלוסיה בישראל ירד או נשאר יחסית יציב במהלך העשורים (תרשים 10), החרדים הוסיפו במוצע ילד שלם למשפחה בשנות ה-80 בלבד, ועוד חצי ילד בשנות התשעים (חליחל 2018). לאחר הקיצוצים הרחבים בתקופת האינתיפאדה, ירדה הילודה בקרב החרדים בכלל אחד לאשה. מאז, כשתקציב המדינה החל שוב לגדול וכשהכספים החלו שוב לזרום לכיוונם (בהיקפם שעדיין אינם שקופים), ניתן לראות את היפוך המגמה, ופריון הילודה החרדי שוב חצה את השבעה ילדים לאשה בדרכו כלפי מעלה.

³ גם אם מחסירים מההוצאה האזרחית את תשלומי הריבית על החוב, התמונה אינה משתנה בהרבה (בן-דוד, 2019).

השפעת התקציבים הידועים והנסתרים מהעין על החרדים באה לידי ביטוי גם בתעסוקת הגברים. בניגוד לדעות הרווחות, גברים חרדים בישראל עבדו פעם בהיקפים נורמליים. ב-1979, שיעור התעסוקה בקרב גברים חרדים בגילי העבודה העיקריים (35-54) היה מעל 80%. כאשר התקציבים החלו לזרום לכיוונם, שיעורי התעסוקה של הגברים החרדים שקעו אל מתחת ל-40% במהלך העשורים. כשזרם הכסף אליהם הואט עם פרוץ האינפלציה, שיעורי תעסוקת הגברים החרדים החלו לעלות – ובשנים האחרונות, כשהתקציבים המופנים אליהם שוב החלו לזרום, העליה בתעסוקתם נבלמה.

סיכום

לאור בעיית היעדר השקיפות התקציבית, ניתן רק לשער מה אירע בישראל לאורך השנים. בהמשך מובאת הערכה בלבד לגבי אותם תהליכים.

עד מלחמת ששת הימים, העדיפויות הלאומיות היו ממלכתיות עם דגש על בניית המדינה החדשה. בעשור שחלף בין מלחמת ששת ימים ב-1967 למהפך הפוליטי ב-1977, ישראל לא ויתרה על הכיוונים הקודמים, אך הוסיפה אליהם גם את התקציבים האזרחיים שהופנו אל מעבר לקו הירוק.

לאור העליה המשמעותית בתקציבים האזרחיים שנבעה מכך, אליהם התווספו גם סכומי העתק שהופנו לבטחון כתוצאה מהמלחמות, המדינה החלה להדפיס כסף רב כדי לכסות את הוצאותיה – והאינפלציה החלה לעלות. מ-1977, נכללו גם תקציבים שניתנו לחרדים שכלל הנראה הלכו ותפחו.

כששיעור עלית המחירים החל להתקרב למימדים של היפר-אינפלציה, היה ברור שלא ניתן עוד להמשיך להדפיס כסף ללא כיסוי, והממשלה החלה לקצץ. במקום לקצץ בכיוונים החדשים שהתווספו, נראה שהסכומים שהוקצו לכיוונים אלה הושארו ואף הוגדלו. הקיצוצים באו על חשבון התחומים המועדפים של העבר.

השורה התחתונה היא שהפגיעה מהתפנית בעדיפויות הלאומיות מאז שנות השבעים גדולה בהרבה מהזנחת התשתיות הכלכליות-חברתיות הבסיסיות של ישראל. התפנית יצרה שני תהליכים חדשים שנותרו במכוון לוטים בערפל, כשקואליציה אחר קואליציה נמנעות באופן שיטתי מעיסוק בהשלכותיהם ארוכות הטווח (הדיון למטה לא יתייחס להיבטים הפוליטיים, מוסריים וכדומה):

- החרדים מונעים מילדיהם את מה שנחשבת לזכות יסוד בכל מדינה מפותחת מלבד ישראל, ליבת לימודים המקנה את היכולת לפרנס עצמם כבוגרים, ללא סיוע מאחרים. בעוד שרק 9% מהמבוגרים כיום בישראל הינם חרדים, הם מהווים 20% מהילדים כתוצאה מהעליה יוצאת הדופן בפריור הילודה שלהם. לפי תחזית האמצע של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בעוד שני דורות בלבד, הנכדים של הילדים החרדים יהיו 49% מהילדים הישראלים ב-2065. אם הם לא ילמדו את מה שנדרש, מי יהיו הרופאים, המהנדסים – ובכלל, משלמי המסים – במדינה, כשאותו עתיד שנבנה כיום הופך למציאות?
- אם ישראל משקיעה תקציבים גדולים מעבר לקו הירוק, מה בדיוק התוכנית לגבי האוכלוסיה שכבר חיה שם? האם הכוונה לצרף לאזרחי ישראל כמה מיליוני אנשים בעלי רמות השכלה ומיומנות נמוכות שיזדקקו ליותר תמיכות וסיוע ממה שהמדינה מסוגלת לספק היום למי שכבר אזרחיה? לאור תמונת החינוך היום בקרב כמחצית מהישראלים שגם הם ככל הנראה יזדקקו לסיוע בעתיד, מהיכן יבוא הכסף? ואם הכוונה היא לספח את השטחים ללא מתן אזרחות מלאה לכל מי שחי שם, האם מקבלי ההחלטות חושבים שלשאר היכולת לעמוד מול חרמות העולם המפותח מהסוג שהפילו מדינות כמו דרום אפריקה ורודזיה שהתנסו במודל הזה וקרסו לאחר מכן?

אם אין די בהשלכות הקיומיות לישראל משני תהליכים אלה, מימונם גם בא על חשבון יסודות כלכליים-חברתיים מרכזיים שנבנו בעבר ונזנחו מאז. בסופו של יום, היעדר השקיפות אינו מאפשר לישראלים להבין ולהפנים את מלוא המשמעות האובדניות של הכיוון שבו מובלת המדינה במהלך העשורים האחרונים. אילו היו מרימים את הווילון המסתיר את הכיוון שאליו מועדות פניה של ישראל, לא ברור שאזרחים שהוכיחו נכונות להקריב את חייהם שוב ושוב למען מדינתם היו מסכימים לכיוון הסופני שאליו המדינה מובלת כל כך הרבה שנים.

מקורות

- בן-דוד, דן (2019), "שתי מלחמות ודמוגרפיה – מבט ארוך טווח על הבחירות האחרונות בישראל", מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי, מזכר מדיניות.
- בן-דוד, דן ואיל קמחי (2020), "בלגן בצמרת לצד קורונה בשטח: חצי שנה קטלנית וחסרת אופק לחברה ולכלכלה", מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי, מזכר מדיניות.
- חליחל, אחמד (2018), "פריון של נשים יהודיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979-2017", נייר עבודה מספר 101, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- Ingram, Gregory and Zhi Liu (1999), "Vehicles, Roads, and Road Use: Alternative Empirical Specifications," working paper.
- OECD (2019), *PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do (Volume I)*, PISA, OECD Publishing, Paris.

מוסד שורש הוא מכון עצמאי ובלתי-תלוי לחקר מדיניות. המוסד עורך מחקרים מבוססי עובדות ובלתי מוטים על המשק ועל החברה האזרחית בישראל. מטרת המוסד לסייע בהנעת המדינה לתוואי ארוך טווח בר-קיימא, המעלה את רמת החיים בישראל ומקטין את הפערים בה. לקידום מטרה זו, מוסד שורש מספק מידע למקבלי ההחלטות המובילים בישראל ולציבור הרחב במדינה ומחוצה לה באמצעות תדריכים ופרסומים ברורים ונגישים על מקורן, אופיין ומימדיהן של סוגיות שורש מולן ניצבת המדינה. המוסד מציע חלופות מדיניות לשיפור רווחת כל חלקי החברה בישראל וליצירת הזדמנויות שוות יותר לאזרחיה.